

De onbekende meesterwerkjes van de San

Adam Prout is al meer dan 30 jaar galeriehouder in het UK. Hij neemt deel aan verschillende van de grote beurzen, zoals in Londen en Amsterdam. Hij raakte geïntrigeerd door de versieringen op de 'sticks' van de San en de gelijkenissen die ze vertoonden met de rotstekeningen uit de oudheid. Hij publiceerde er een bijdrage over in de catalogus van Tribal Art London van 2018.

Eerst en vooral wil ik zeggen dat ik in dit artikel met de benaming 'San' verwijs naar de nomadische volkeren van zuidelijk Afrika. Dat is een naam die zeker niet op alle stammen van toepassing is en ik hoop dat ik niemand beledig door die benaming te gebruiken.

Verzameling

Ik begon ongeveer tien jaar geleden 'San sticks' te verzamelen. Ik heb er in de loop van de jaren verschillende verworven en ze hebben mij altijd al gefascineerd. Hun ingewikkelde teke-

ningen lijken wel een weergave van de rotstekeningen waar ik zo van houd. Oud en toch zo modern, de interpretatie van vormen, abstract en magisch. En tegelijkertijd leek het een poging om een verhaal te vertellen, een verhaal over het alledaagse leven, belangrijke gebeurtenissen, karakters uit een vervlogen tijd, en de overweldigende natuur rondom hen.

Pyrografie

De eerste San stick die ik besloot te houden vond ik op een antiekmarkt voor £10. Ik heb dit gebruikte en zachte ex-

emplaar nog steeds. Hij heeft een penis-vormig uiteinde en afbeeldingen van dieren, mensen en geometrische figuren. Zij werden met een scherp voorwerp aangebracht en bewerkt met pyrografie, waarbij het gloeiende uiteinde van een ijzerdraad werd gebruikt om punten en lijnen aan te brengen. De duidelijkste figuur op de stick (er zijn er twee) draagt Europese kleding.

Een ander exemplaar draagt een zilveren plaatje op de tip met de inscriptie 'J.M.C. from M.M.K 1910'. Het is altijd fijn om een mogelijke datum te hebben als je de ouderdom van iets wilt bepalen.

Een meer recent verworven exemplaar heeft een handvat gemaakt van een gewei en een zilveren plaatje met de inscriptie 'W.B.'. Uitgaande van deze twee exemplaren zou de eerste veronderstelling zijn dat ze gemaakt zijn voor de Westerse markt als een cadeau uit een exotisch land. Het is mogelijk, maar ik heb mijn twijfels. Bij mijn research stelde ik de vraag aan mensen waarvan ik wist dat ze kennis hadden van de Zuid-Afrikaanse kunst. Zonder uitzondering vertelden ze mij dat deze artefacten verkeerdelijk werden toegeschreven aan de San, dat ze te verfijnd waren om gemaakt te zijn

door dit volk van eenvoudige jagers-verzamelaars. Bij mijn verdere research zou ik ontdekken dat hetzelfde ook gezegd werd over de rotskunst, waarvan later algemeen werd aanvaard dat ze gemaakt is door de San.

Boodschapper-sticks

In *The Mountain Bushmen of Busutoland* schreef Marion Walsham How: 'Nog tot het begin van deze eeuw hebben de Bosjesmannen, die in de oostelijke Vrijstaten leven, gegraveerde sticks gemaakt met dezelfde vaardigheden die ze gebruikten bij hun schilderijen.' En ze gaat verder: 'Sommige van die sticks werden gedragen door boodschappers van de Bosjesmannen als bewijs van authenticiteit, terwijl andere gebruikt werden als gewone wandelstokken.' Ik vond die stelling fascinerend, want ook de Aboriginals uit Australië gebruiken sticks, gekend als boodschapper-sticks. Ze hielpen hen bij het reizen door het gebied van andere bevolkingsgroepen. De sticks legden hun herkomst en bedoeling uit op een universele manier, omdat veel van die bevolkingsgroepen compleet verschillende talen spraken en ze zich daarom niet verstaanbaar konden maken.

Verder bewijs dat ze zo werden gebruikt

Detail van de graving op een van de sticks, een nachtvlinder. Om de hele tekening in beeld te krijgen is de stick van verschillende kanten gefotografeerd en zijn de foto's aan elkaar geplakt.

komt van James Walton in zijn artikel *Some forms of Bushmens art* (1957) en geschreven voor de *Journal of the African Music Society*. Hij stelt: 'Om zijn authenticiteit te bewijzen had een boodschapper van de Bosjesmannen een stick van drie tot vier voet lang, waarop een serie taferelen stond gegraveerd'. Verder zegt hij dat het oudste exemplaar werd verworven in 1846.

Ceremoniële sticks

Er zijn ook een paar aanwijzingen dat ze gebruikt werden bij ceremonies en bij de dans. Inderdaad wordt dit type stick nog tot op vandaag in deze context gebruikt, hoewel de exemplaren die ik gezien heb maar ruwe versies zijn van de oudere meesterwerken. Tot bewijs van het tegendeel mogen we aannemen dat de traditie ontstond in de 19-de eeuw en zich verder ontwikkelde tot op vandaag.

Vakmanschap

Tijdens mijn onderzoek ontdekte ik ook dat ik niet de enige was die inzag dat het ongelooflijk moeilijk moest zijn en een hoge graad van vakmanschap vereiste om zulke fijne tekeningen te kunnen graveren. M.W. Walsham How schrijft in 1958 dat het werk 'zoveel moeilijker was op een gebogen oppervlak met een diameter van slechts 1 inch. Sommige van de lijnen zijn nauwelijks zichtbaar voor het menselijke oog.' In de meeste gevallen hebben de sticks of staven het interessante effect dat ze je dwingen om de stick in je hand te draaien, terwijl het oog in een spiraal de tekeningen volgt van boven naar beneden, en zo het verhaal 'leest'.

Vers hout

In mijn optiek kunnen de precisie en de fijne details slechts gerealiseerd worden door te graveren in groen (vers gesneden) hout. Dat zou ook verklaren waarom sommige tekeningen wat omhoog zijn gekomen, door het opdrogen van de incisies en een lichte samentrekking tijdens dit proces. Dit was ook de mening van A.C. Hoffman en E. Baard die gelijkwaardige observaties maakten toen ze over dit onderwerp schreven in 1969. Zij stellen ook dat, 'het werk in sommige

gevallen werd ingewreven met een mengsel van houtskool en vet om de tekening te accentueren. De sticks werden gekerfd in hout van wilde olijfbomen, met fijne metalen messen, en verder bijgewerkt met een stuk gloeiende draad'. De San waren goede smeden. Zij maakten hun eigen draad, evenals de bladen voor messen en bijlen.

Jonge snijder

In zijn boek *The Bushmen*, 1931, schrijft E. J. Dunn: 'Een kleine wandelstok in mijn collectie, gemaakt van het hout van de wilde olijf, is het meest perfecte voorbeeld van steensnijkunst van de Bosjesmannen dat ik ooit heb gezien. Er zijn mensen, dieren en planten op gegraveerd op de meest delicate en accurate manier. Dit was het werk van een Bosjesman berdersjongen van twaalf jaar oud, die voor de struisvogels zorgde van Christian Rabie uit Buffelskloof, Camdeboo, Kaap kolonie. Hij graveerde de stick, waaraan hij een fijne punt had gemaakt, met een zakmes. Het feit dat zo'n veeleisend werk werd uitgevoerd door een jongen van twaalf toont aan dat het artistiek instinct bij het 'ras' van de Bosjesmannen sterk aanwezig was.' E. J. Dunn werkte als geoloog in Zuid-Afrika in de jaren 1870-1880. Dit is interessant omwille van de jonge leeftijd van de snijder en omwille van de observatie dat zijn vaardigheid misschien erfelijk was.

Dezelfde snijder?

Enkele van de zestien sticks in mijn collectie lijken van dezelfde hand of toch een zeer gelijkaardige te zijn, misschien van een school van kunstenaars of van een groep die beïnvloed was door iemands werk. Andere hebben een ruwe kop, gesneden als een knots, als uiteinde. Sommige zijn in westerse ogen van mindere kwaliteit en sommige hebben zeer verfijnde, complexe uitvoeringen. Een stick uit 1912 heeft een zeer fijne top, gesneden in hoorn in de vorm van een Europese soldaat met een kepie. De schaft is gegraveerd met fantastische militaire afbeeldingen: Zulu krijgers met hun fameuze schilden, kanonnen en springende dieren. Er is ook een afbeelding

ding van een Zulu-schild met een assegaai (red.: werpspeer) en een knots erin geschroeid. Dit klopt met de vroege exemplaren waarbij zowel de fijne gravering als de pyrografie werden gebruikt.

Marion Walsham How (1970) beschreef een exemplaar waarop *'treinen, gebouwen en zelfs kanonnen getrokken door een span paarden en Boers die vuren vanachter de struiken'* stonden. Er kan hier een verband bestaan met de grote koehoorns in musea en in private collecties. Het snijwerk in de sticks is van een zeer gelijkaardige hand, misschien zelfs dezelfde artiest. Het is interessant dat er ook verscheidene gegraveerde struisvogeleieren bestaan, opnieuw met treinen en soldaten. De San graveerden traditioneel zeker struisvogeleieren, mogelijks sinds duizenden jaren.

Toegeschreven aan de San

Fijn graveer- en snijwerk op gebogen oppervlaktes? Een consistente stijl? Dezelfde tekeningen op zowel de eieren als de sticks? Ontdekt in zuidelijk Afrika met scènes uit zuidelijk Afrika? De evidentie wijst naar een San artiest voor het vervaardigen van de fameuze hoorns. Er is geen evidentie voor het tegenovergestelde, hoewel sommigen zeggen dat het onmogelijk is, omdat ze 'te verfijnd zijn' om van de San te kunnen zijn. Zij vergeten daarbij dat dit ook eerder al over de San is gezegd.

Een andere interessante beschouwing vinden we in de Italiaanse publicatie *Disegni di Boscimani* of 'Tekeningen van de Bosjesmannen' door F. Christol, 1892. Er zijn verschillende tekeningen van gravures op een stick, toegeschreven aan de Bosjesmannen, met als bijschrift: *'De inbeemse artiest die dit gemaakt heeft gebruikte al zijn verbeelding om een kopie te maken van de dieren die hij zag in de grotten die vroeger al door de Bosjesmannen werden*

Detail van een tekening. Voor deze afbeelding heeft de auteur vier foto's aan elkaar geplakt.

bewoond'. Of het hier gaat om een mededeling aan de auteur of om een veronderstelling omwille van de duidelijke overeenkomsten in stijl weten we niet, maar het is een verleidelijke stelling, in lijn met mijn eigen ideeën.

Tribale kunst

Ik zit al 30 jaar in de wereld van de tribale kunst en van alle objecten die door mijn handen zijn gegaan blijven deze sticks mij fascineren, niet in het minst door hun mysterieuze oorsprong en hun duidelijke schoonheid. Mijn tekst over deze objecten is slechts een opfrissing en moet dan ook als dusdanig gezien worden.

Ik wil besluiten met een toepasselijke quote van Laurens van der Post (1906-1996), die zoveel gedaan heeft om dit verdwijnende 'ras' te documenteren en onze aandacht vestigde op hun levenswijze.

Menselijke wezens zijn misschien nooit méér afschrikwekkend dan wanneer zij zonder twijfel overtuigd zijn van hun gelijk'
adam@adamprout.com
(please write in english)

Literatuur

- Craft, G. (1988). *Bushmen Crafts*. 1st ed. Botswana: Gantsi Craft
- Dunn, E. (1931). *The Bushman*. 1st ed. London: Charles Griffin and company. Ltd.
- Walsham How, M. (1970). *The mountain bushmen of the Basuto-land*. 2nd ed. Pretoria: J.L. Van Schalk. Ltd.
- Walton, J. (1957). *Some forms of bushman art*. African Music. In: Journal of the African music society, nr 4, 27, 28.

Internet, geraadpleegd 20 mei 2018

- Christol, F. (1892). *Disegni di Boscimani*. Online beschikbaar bij RAAI. 2018. No. 1184.2. http://raai.library.yale.edu/site/index.php?globalnav=image_detail&image_id=6421